

Somorjay Sélysette

Dorffmaister pinxit

*A tizenkét hónap körtánca,
Johann Evangelist Holzer kompozíciója Alsóbogáton¹*

A Somogy megyei Alsóbogáton az úgynevezett „kiskastély” dísztermének mennyezetén a közelmúlt nagy felújítása² során került feltárára Dorffmaister István egy, a kutatás számára ez ideig ismeretlen,³ 1771-ben szignált mennyezetképe (1. kép).

1. kép. Dorffmaister István: A hónapok körtánca, 1771. Alsóbogát (Somogy m.), Wrancsics-kastély dísztermének mennyezetképe. Fotó: Gaylhoffer-Kovács Gábor

- ¹ A tanulmány a *Barokk freskófestészet Magyarországon* című, 75.646 sz. OTKA kutatási program keretében készült.
- ² A kutatási dokumentáció és két helyiség (melyek a dísztermet nem foglalják magukban) restaurálására vonatkozó dokumentáció rendelkezésemre bocsátását Levárdy Heniette műemléki felügyelőnek köszönöm. A díszterem restaurálásának dokumentumai az örökségvédelmi intézményrendszer átszervezése és az irodák költöztetése miatt nem volt hozzáférhető. A helyreállításról újabbán vö. Szűcs Endre: A felsőbogáti Festetich kiskastély megmentésének története. *Országépítő*, 2012. 2. 30–37.
- ³ Garas Klára adattárában Edde alatt mint Festetics–Inkey-kastélyt említi falképekkel, részletezés nélkül, de az adatközlés minden bizonnyal a szóban forgó épületre vonatkozott. GARAS Klára: *Magyarországi festészet a XVIII. században*. Budapest, Akadémiai, 1955. 165.

A díszterem a Somogy megyei kastélyok egy csoportjára jellemző, hosszan elnyúló, egyetlen kéttraktusos szárnyból álló épület nyugati traktusának középső részén fekszik. A helyiség középtengelye az épület tengelyétől kissé délre esik: ebben nyílik a két kertre néző ablak között kialakított kijárat. Átellenben kétszárnyú ajtó vezet a díszteremmel közel azonos szélességű előcsarnokba, a rövid oldalakon egyszárnyú ajtók nyílnak a szomszédos helyiségekbe, amelyekben – mint a kastély számos más helyiségében is – megmaradt és restaurálásra került a 18. századi kifestés. A mély fülkében kialakított kerti nyílásokon keresztül beáramló fény az egész teret elárasztja, közvetlenül azonban nem éri a mennyezetképet.

A meglehetősen nagy alapterületű és nem túl magas, lapos teknőboltozattal fedett helyiségben a boltváll fölött összetett festett architektúrán belül tárul fel a megnyílt égbolt előtt játszó jelenet, amelyet a „párkányzat” fölött emelkedő, a középtengelyben félkörívvel, a sarkokon negyedkörívvel megtört „mellvéd” aranyozott tojásléces pereme rajzol körbe: az alapvetően téglalap formájú képmezőt a négy oldal középtengelyében egy-egy homorú félkörív bővíti, a sarkokon domború negyedkörív szűkíti. A kompozíció fő nézete a nyugati, kerti oldal felől érvényesül. A jelenet középtengelyében, éppen az előcsarnokba vezető ajtó fölött lépcsős lábazon álló, volutás óriás posztamens emelkedik. Párkányán ősz szakállas Chronos ül és fuvolázik (3. kép). Lábaik egymásba akasztja, kaszája a derekán átvetett leomló sárga lepel mögül mered előre. Bal könyöke mellett a posztamens részét képező koronás Janus-fej látható. Chronos háta mögött a képmező keretéről drapéria hull alá, amelynek egy részét két kis puttó igyekszik félrevonni, másik, áttetsző darabja a posztamensig ér, részben eltakarva egy fa törzsét és lombzatát. A posztamenset tizenkét rendkívüli jókedvet sugárzó, összefogódzó vagy egymásnak virágfüzért nyújtó, a posztamens előtt lebegve lejtő fiatal figura táncolja körül oly módon, hogy a képmező jobb és bal oldalán, a sor végén állók fel-, illetve alámerülni látszanak a jelenet előterében a képszegély mellett színpadszerűen végighúzódo, gyér növényzetű sziklákról. A posztamensből jobbra a képmezőt az égbolt uralja, a megnyílt felhők között hatalmas, felkelő napkoronggal. Az átellenes oldal sötét ege előtt gyér lombkorona, a távoli horizonton pínéak csúcsa látszik, a középtengely félkörívében, a sziklák árnyékában fekvő kötöredéken Dorffmaister szignója olvasható. Az 1771-es évszám efölött, záróköre emlékeztető, de pontosan meg nem határozható elemre vésve látható.⁴

A figurák közül csak a posztamensből balra eső, négytagú csoport aranysárga ruhát és kalászokkal díszített szalmakalapot viselő nőalakja azonosítható az Augusztus hónappal. Arról, hogy a többi esetben is hónapok megszemélyesítéséről van szó, kétséget kizáróan tudósít Johann Esaias Nilson ugyanezen jelenetet ábrázoló metszete (2. kép), amelyen a tizenkét

2. kép. Johann Esaias Nilson: A tizenkét hónap.
Metszetlap az Ars longa, Vita Brevis – Pictura a Fresco sorozatból

⁴ A restaurálásra vonatkozóan lásd az 1. jegyzetet.

hónap körtánca látható az Idő fuvolájának hangjára „Mindennek megvan a maga ideje” jelmonddal.⁵

A lap egy 25 darabos, Johann Evangelist Holzer freskómunkáit bemutató sorozat része. A Holzer-freskó Johann Andreas Pfeffel augsburgi művészeti kiadó kerti lakának mennyezetére készült. Holzer egy időben nála lakott az Oberen Maximilianstraßen álló házában, amelynek homlokzatát korábban ugyancsak freskóval díszítette. Ma már egyik sincs meg, a homlokzatfestés a 18. században oly divatos műfaj számos más augsburgi emlékével együtt már a 20. század elejére eltűnt, a kerti lak pedig 1944-ben háborús pusztításnak esett áldozatul. A 39 éves korában, 1740-ben elhunyt Holzer munkásságának jelentős része megsemmisült az idők során, pedig a 18. század második felének egyik legtöbbször becsült német festője volt. A „jelenkor német Raffaellóját” tisztelték benne, aki művészetével megteremtette az itáliai freskófestészet méltó párhuzamát anélkül, hogy járt volna Rómában vagy Itáliában. Erre alapuló reputációja töretlenül túlélte a rokokó stílussal szemben a század elmúltával kialakult ellenérzést is, mint ahogy erről 19. század közepi művészeti írások tanúskodnak. Nilson sorozata egyrészt fontos képi forrása a kortársak által joggal nagyra értékelt életműnek, másrészt maga is tanúbizonyosága e recepciónak.⁶ Az *Ars longa Vita brevis* cím, amelyet Nilson a sorozatnak adott, egészen direkt utalás Holzer rövid életpályájára és művészetére. Figyelemre méltó, hogy a sorozat címlapján ugyanaz a posztamens jelenik meg, mint a hónapok körtáncán, Holzer portréjával, Chronos-figurával és művészeti attribútumokkal – az „Ars longa Vita brevis” mondat mintegy szignóként tűnik föl a posztamens talapzatának bal oldalán. Nilson 1765-ben már biztosan dolgozott a sorozaton, az alsóbogáti mennyezet szempontjából érdekes lap a metszet jelzete alapján azonban csak 1768 után készülhetett.⁷

„A tizenkét hónap körtánca” minden bizonnyal Nilson metszete után készült egyik késői példája a Holzer-életmű lelkes hívének, Conrad Geigernek 1793-ból datált nagyméretű olajképe.⁸ E metszet még nem állt rendelkezésre egy másik, 1760-ra datálható meersburgi mennyezet-freskó megbízója Franz Conrad von Rodt püspök és festője, Johann Wolfgang Baumgartner számára, de az eredetét mindketten ismerhették. Valószínűleg e megbízás keretében készült az a ma lappangó müncheni olajvázlat is, amelyet a szakirodalom a Bergmüller, Holzer, Nilson körhöz tartozó Gottfried Bernhard Göznek tulajdonít.⁹ Tekintetbe véve, hogy Nilson metszete csak 1768-ban vagy azt követően készülhetett, és hogy a kompozíciót még 1793-ban is másolták, az 1771-es alsóbogáti mennyezetkép Holzer közép-európai recepciójának figyelemreméltóan korai bizonyítéka.

Felmerül a kérdés, hogy Dorffmaister István esetében Johann Evangelist Holzert, vagy inkább Johann Esaias Nilsont kell-e a meghatározó forrásnak tekinteni. Utóbbi magyarországi hatása és ismertsége kimutatható.¹⁰ A mennyezetkép ebben az esetben is meglehetősen hűségesen követi a metszetet, de a kompozíció tekintetében a meersburgi mennyezettel is mutat hasonlóságot, és a Holzer-életművel való tágabb rokonsága is érzékelhető.

⁵ Die zwölf Monate tanzen im Reihe nach der Pfeife der Zeit mit der Devise: Alles hat seine Zeit. Ein Deckenstück in dem Carlischen Garten Saal in fresco gemalt von Joh. Holzer. J. E. Nilson fec: et excud: Aug: Vind. Cum Priv: S: C: R: M: Acad: Fr. Forrás: http://kk.haum-bs.de/?selTab=3&currentWerk=26015&letöltés_ideje:2013.szeptember.9

⁶ Johann Evangelist Holzerre és művének recepciójára: *Johann Evangelist Holzer. Maler des Lichts 1709–1740*. Ausstellungskatalog. Hg. Emmanuel BRAUN et al. Innsbruck, Haymon Verlag, 2010.

⁷ Christoph NICHT: Die Holzer-Serie von Johann Esaias Nilson. In: *Johann Evangelist Holzer*. 2010. i. m. 164–166.

⁸ *Johann Evangelist Holzer*. 2010. i. m. 95. kép.

⁹ Elfriede SCHULZE-BATTMAN: Omnia Tempus Habent. Johann Baumgartners Fresko im Gartenpavillon des Neuen Meersburger Schlosses. *Jahrbuch der Staatlichen Kunstsammlungen in Baden-Württemberg*, 15. 1978. 61–74.

¹⁰ SOMORJAY Sélysette: 18. századi festett szobabelsők – kutatási feladatok. *Művészettörténeti Értesítő*, 37. 1988. 213–233.

Nilson metszetén a jelenet keret nélkül, ovális mezőben jelenik meg. Az alsóbogáti falkép egyik bizonytalan, talán gyengének is nevezhető pontja éppen a kompozíció keretét képező architektúrafestés, amelyre a metszetalókép nem nyújtott fogódzót. Gaylhoffer-Kovács Gábor figyelt föl arra a szinte tökéletes egyezésre, amely a soproni Zichy–Meskó-palota dísztermének architektúrafestése és a bogáti díszterem között fennáll.¹¹ Ugyanakkor a belső keretet alkotó, az építészeti értelmezést tekintve a festett párkány fölött emelkedő „mellvédet” – amely részletformáit tekintve valóban egyértelműen a soproni testvére – sokkal élesebb rövidülésben látjuk Alsóbogáton, így magasabbra, távolabbra kerül az égbolt, és kevésbé szűkül le a képmező. Szemléletében ez a megfogalmazás közel áll Holzer kevés fennmaradt mennyezetképe közül az eichstätti püspöki nyári rezidencia díszterméhez (1737), amelyen *Flóra bírodalma és Auróra megjelenése* látható a klasszikusan egyszerű, építészetileg kevésbé tagolt mellvéd fölött megnyíló égi jeleneten.

Dorffmaister falképe erősen támaszkodik Nilson metszetére. Mutakoznak részletbeli eltérések, de ezekről a restaurátori dokumentáció ismerete nélkül nehéz nyilatkozni. Kérdés, hogy Apollo szekere Alsóbogáton is megjelent-e a napkorong közepén, vagy hogy voltak-e szárnyai a posztamens előtt háttal lebegő lendületes alaknak, akinek „punkos” hajviselete azonban bizonyosan a restaurálás rovására írható. Határozottan eltér viszont a metszet és a mennyezetkép kompozíciós sémája. A metszeten a posztamens körül zajló jelenet és tőle jobbra a hullámokból felmerülő Nap allegóriája közel ötven-ötven százalékban foglalja el a képteret, a két esemény közti feszültség, az enyhe aszimmetria formai és tartalmi dinamikát ad a kompozíciónak. Az alsóbogáti kép ezzel szemben középtengelyre komponált, ebben sokkal közelebb áll a meersburgi verzióhoz, és formailag rokon Baumgartner munkájával. Míg utóbbi több részletet tekintve sokkal szigorúbban követi az eredetit, mint Dorffmaister, két lényeges kiegészítést tesz: a jelmondatot latinul adja meg és a Préd 3-ra vonatkoztatja, a szereplők feje fölött pedig elhelyezi a megszemélyesített hónapok égövének jeleit. A hivatkozott szentírás részlet fejezet címe a „Halál”, az első vers pedig így szól „Mindennek megvan az órája és minden szándéknak a maga ideje az ég alatt...”¹²

Dorffmaister semmiféle értelmezési segítséget nem ad, és ha a sérülésektől és esetleges restaurálási félreértelmezésektől eltekintünk, és feltelevük, hogy minden részletben a metszet-ábrázolást követte, akkor sem mondható az ábrázolt képi világ egyértelműnek. Mint azt Peter

3. kép. Dorffmaister István: A hónapok körtánca, 1771. Alsóbogát (Somogy m.), Wrancsics-kastély dísztermének mennyezetképe, részlet. Fotó: Gaylhoffer-Kovács Gábor

¹¹ Itt köszönöm meg, hogy megfigyelését megosztotta velem. Ezzel kapcsolatos elképzeléseit a „Barokk freskófestészet Magyarországon” kutatási program keretében máshol fejti majd ki.

¹² A Szent István Társulat kiadása (Budapest, 1982) szerint.

Grau kimutatja,¹³ a filológiaiailag jól képzett, alapos klasszikus műveltséggel rendelkező Holzer nem szorult rá arra, hogy szorososan ragaszkodjék a használatban lévő ikonológiák leírásaira, hanem azokat szabadon vegyítve, árnyalt irodalmi áthallásokkal és utalásokkal élve komponálta festményeit. A jelen esetben például a hónapok Ripánál leírt szárnyai, amelyek Petrarca „Trionfo del Tempo”-ja alapján arra hivatottak utalni, hogy a hónapok „elszállnak”;¹⁴ nem jelennek meg valamennyi alakon. Ugyanakkor Ripa az órák leírásánál részletesen kifejti, hogy ezek a Nap és Chronos gyermekei, s hogy Janusszal együtt az ég kapujára ügyelnek.¹⁵ E tematikai összecsengést könnyen felismerhetjük Holzer kompozícióján. Valószínű tehát, hogy itt is Holzernek olyan árnyalt ábrázolásával van dolgunk, amely 1760-ban már értelmezést és konkretizálást igényelt.

Annál érdekesebb a kérdés, hogy Dorffmaister és megbízója ismerte-e az eredeti értelmezést, vagy meglegedett az általános „Vanitas” tartalom megjelenítésével és Holzer formailag valóban tobzódóan könnyed, áttetsző és bájos rokokó világának megidézésével. Dorffmaister vonatkozásában úgy gondolom, hogy ebben az esetben többről van szó, mint egy metszet-előkép alkalmazásáról, és fel kell tételezni Holzer művészetének alaposabb ismeretét, amelyre a festő német nyelvterületen bizonyítható rendkívüli népszerűsége nyilván elegendő okot szolgáltatott. Az architektúrafestésben érzékelhető bizonytalanság mindenképpen több forrás együttes használatára utal.

Ami a megbízót illeti, egyelőre csak feltevésekbe bocsátkozhatunk. Alsóbogát nem történeti település, a közelmúltig Eddéhez tartozó két pusztát, Alsóbogát-pusztát és Felsőbogát-pusztát egyesítésével keletkezett. Mindkét pusztán volt egy-egy kastély, amelyek birtoklástörténete koronként szétvált, majd ismét összekapcsolódott, és nem könnyen rekonstruálható.¹⁶ A mai Alsóbogát „kiskastélya” az egykori Felsőbogát-pusztán valószínűleg a 18. század derekán emelt épület. Ez a pusztát a tóthi Lengyel családtól leányágon szállt Wrancsics Istvánra, és az építkezésre a feltételezések szerint az 1745-ös osztályra bocsátást követően került sor.¹⁷ Wrancsics István fia, Pál nőül vette Festetics Kristóf hatodik, Katalin nevű gyermekét, aki fiatalabb húga volt a szomszédos toponári hitbizományt öröklő, s ott az 1780-as években Dorffmaistert is foglalkoztató Festetics Lajosnak. Amennyiben ezt a birtoklástörténetet sikerül megnyugtatóan igazolni, úgy némileg pontosabban körülhatárolható lesz Dorffmaister István és a Festetics család kapcsolatának és Dorffmaister somogyi működésének kronológiája. Alles hat seine Zeit.

¹³ Peter GRAU: Antike Mythos bei Holzer. In: *Johann Evangelist Holzer*. 2010. i. m. 168–180.

¹⁴ Hónapok (Mesi). In: Cesare RIPA: *Iconologia*. Ford., jegyz., utószó: SAJÓ Tamás. Budapest, Balassi, 1997. 381.

¹⁵ A nappal órái (Hore del Giorno). In: RIPA 1997. i. m. 255–266.

¹⁶ Itt szeretnék köszönetet mondani dr. Gere Lászlónak, amiért hozzájárult, hogy kutatási dokumentációját használhattam (irattári anyag: 1. jegyzet), holott kutatásait még nem zárta le. A birtoktörténet feldolgozása folyamatban, közös publikálása a közeljövőben várható.

¹⁷ Sonkoly Károlynak a másik, alsóbogát-pusztai kastélyra vonatkozó cikke alapján: SONKOLY Károly: Az alsóbogáti (Somogy m.) Festetics–Inkey kastély kutatása. *Műemlékvédelem*, 33. 1989. 27–34.